

УДК 37.378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/42-1-34>**Тетяна БОЛЯК,**

orcid.org/0000-0001-8681-4328

аспірант кафедри теорії та історії педагогіки

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

(Львів, Україна) taniaboliak2310@gmail.com

САМООСВІТА ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Змістом статті є розуміння і стосовність науково-педагогічної термінології: самоосвіта, самоосвіта педагога, професійна самоосвіта учителя.

Перелічено основні сім етапів процесу самоосвіти учителя, а саме: інформаційно-аналітичний, прийняття управлінського рішення, постановка цілі та прогнозування результатів, планування діяльності адміністрації, організація діяльності вчителів, регулювання і корегування проведеної роботи, аналіз результатів керівництва процесом самоосвіти. Також наголошено на основних напрямках самоосвіти вчителя початкової школи: професійному, психолого-педагогічному, методичному, інформаційно-комп'ютерному, гуманітарному, особистісному.

Джерелом самоосвіти учителя виступають книги (наукова, науково-методична, методична, публіцистична, художня тощо), фахова періодика, Інтернет, телебачення, семінари, круглі столи, конференції, майстер-класи, заходи з обміну досвідом, курси підвищення кваліфікації, онлайн-курси тощо.

Самоосвіта педагога є необхідною умовою професійної діяльності та зростання. Успіх реалізації нового Державного стандарту залежить від багатьох факторів, зокрема від самоосвітньої діяльності педагога. Основні завдання самоосвітньої діяльності педагога такі: вдосконалення теоретичних знань, професійної компетентності; знання нових форм, прийомів освітнього процесу; вивчення та впровадження в педагогічний досвід новітніх досягнень педагогіки та психології і технологій; розвиток особистісних здібностей, професійних компетентностей.

Н. В. Бухлова розглядає самоосвітню діяльність педагога як сукупність кількох «само-»: самооцінка, самооблік, самоорганізація, самореалізація, самокритичність, самоконтроль, саморозвиток. Питання самоосвітньої діяльності є предметом вивчення педагогів-класиків (Я. Каменський, В. Сухомлинський, А. Дістервег), вітчизняних науковців (Я. Турбовський, В. Буряк, В. Козаков), зарубіжних вчених (І. Герде, Л. Рувінський, В. Оконь). Безперечною та важливою в організації самоосвітньої діяльності є мотивація учителя початкової школи.

Ключові слова: самоосвіта, самоосвіта педагога, професійна самоосвіта учителя, саморозвиток, самоосвітня діяльність, самоосвітня діяльність учителя.

Tetyana BOLYAK,

orcid.org/0000-0001-8681-4328

Graduate Student at the Department of Theory and History of Pedagogy

National Pedagogical Dragomanov University

(Lviv, Ukraine) taniaboliak2310@gmail.com

SELF-EDUCATION, AS ONE OF THE FACTORS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF PRIMARY SCHOOL TEACHER

The content of the article is the understanding and relevance of scientific and pedagogical terminology: self-education, self-education of teachers, professional self-education of teachers.

The main seven stages of the teacher self-education process are listed, namely: information-analytical, managerial decision-making, goal setting and forecasting, administration planning, organization of teachers' activities, regulation and adjustment of work, analysis of self-education process management results. Emphasis is also placed on the main areas of self-education of primary school teachers: professional, psychological and pedagogical, methodological, information and computer, humanitarian, personal.

The source of teacher self-education are books (scientific, scientific-methodical, methodical, journalistic, artistic, etc.), professional periodicals, the Internet, television, seminars, round tables, conferences, workshops, exchange events, refresher courses, online courses, etc.

Teacher self-education is a necessary condition for professional activity and growth. The success of the implementation of the new State Standard depends on many factors, in particular on the self-educational activity of the teacher. The main tasks of the teacher's self-educational activity are such as: improvement of theoretical knowledge, professional competence; knowledge of new forms, methods of educational process; study and implementation in pedagogical experience, the latest advances in pedagogy and psychology, and technology; development of personal abilities, professional competencies.

NV Bukhlova considers self-educational activity of a teacher as a set of several "self-": self-assessment, self-accounting, self-organization, self-realization, self-criticism, self-control, self-development. Issues of self-educational activity are the subject of study of teachers-classics (J. Kamensky, V. Sukhomlinsky, A. Disterweg), domestic scientists (J. Turbovsky, V. Buryak, V. Kozakov), foreign scientists (I. Gerde, L. Ruvinsky, V. Okon). The motivation of an elementary school teacher is indisputable and important in the organization of self-educational activities.

Key words: self-education, self-education of a teacher, professional self-education of a teacher, self-development, self-educational activity, self-educational activity of a teacher.

Постановка проблеми. В умовах реформування освітньої галузі в Україні заклади освіти покликані формувати інноваційний освітньо-інформаційний простір, у якому створено умови для неперервного навчання суб'єктів освітнього процесу, який сприяє формуванню культури професійного саморозвитку учителя.

Сучасний педагог, щоб відповідати всім вимогам сучасного суспільства, має бути цікавою, унікальною, творчою та креативною особистістю, спроможною навчатися впродовж життя, здатною до самовдосконалення й саморозвитку. Реалізувати свій особистісний і професійний потенціал здатний педагог-дослідник, який постійно шукає, аналізує, апробує найраціональніші шляхи, умови, методи, засоби, форми ефективного розв'язання конкретних завдань виховання, освіти й навчання.

Саме тому важливо нині не тільки оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до сучасних потреб ринку праці, управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись впродовж життя тощо.

За словами В. О. Сухомлинського, «творчість народжується там, де створюється сплав глибоких і міцних знань із досвідом практичної діяльності, який склався у процесі самостійної роботи, самовиховання і запозичений у майстрів педагогічної справи. Якою талановитою не була б людина, але якщо вона не вчиться на досвіді інших, то ніколи не буде хорошим педагогом» (Квадріціус, 2006: 35).

Аналіз досліджень. Деякі аспекти висвітлено в працях науковців за такими напрямками: самоосвіта як ефективна форма підвищення рівня кваліфікації спеціалістів (Т. Браже, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська та ін.); психологічні основи самоосвіти (О. Арет, Н. Іванов, Л. Рувінський, А. Усова, В. Шпак та ін.); сутність, структура та зміст самоосвіти (А. Громцева, О. Кочетова, П. Пшибильський та ін.); форми організації самоосвіти в сучасній педагогічній практиці (Л. Глушко, О. Демченко, М. Мізюк, Є. Нейко та ін.); розвиток ідей про самоосвіту вчителя (О. Абдуліна, Н. Косенко, М. Ніколаєва та ін.); проблема формування вмінь та навичок самоосвітньої діяльності (Г. Гусев, І. Колбаско, Б. Райський та ін.).

Мета статті полягає в розумінні і стосовності науково-педагогічної термінології «самоосвіта», «самоосвіта педагога», «професійна самоосвіта учителя» в процесі формування професійних компетентностей учителя початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Нині, в часи інформатизації вирішальну роль у творчому і професійному становленні вчителя відіграє самоосвіта. Самоосвіта визнається одним із найефективніших шляхів розвитку професійної компетентності, який зумовлює наступність, послідовність післядипломної освіти педагога.

«Хто дорожить життям думки, той знає дуже добре, що справжня освіта – це самоосвіта», – зазначав Д. Писарев (Довга, 2017: 21). Курсова перепідготовка не в змозі подолати розрив між необхідним темпом отримання нових знань та традиційним їх поновленням.

Самоосвіта вчителя є важливою формою підвищення професійної педагогічної компетентності. Вона полягає в удосконаленні знань, узагальненні педагогічного досвіду шляхом цілеспрямованої самоосвітньої роботи. Уміла організація самоосвітньої діяльності дає змогу професійно вдосконалити власну професійну майстерність. Як наслідок, формується авторитет учителя початкових класів серед учнів, батьків та колег, адміністрації.

Самоосвіта учителя початкової школи є основою безперервності освіти, яка об'єднує вищу й післядипломну освіту, підвищення кваліфікації в курсовий та міжкурсний періоди. Саме із самоосвіти починається післядипломна освіта вчителів. Вона тісно пов'язана з усіма без винятку підсистемами післядипломної освіти педагогів (підвищення кваліфікації, отримання нової або педагогічної спеціальності, аспірантура), що входять до їх складу і зумовлюють ефективність функціонування кожної із них.

У наукових працях цей науковий термін характеризується як постійна діяльність учителя, спрямована на розширення й поглиблення знань і умінь, підвищення рівня предметної підготовки, постійне вдосконалення своєї професійної діяльності з акцентом на її соціалізації (Кремень, 2008: 632).

Науково-педагогічний термін «самоосвіта» трактується вченими як постійне поповнення

професійної та загальнокультурної інформації та систематичне оновлення індивідуального й соціального досвіду (Кремень, 2008: 632).

О. Бурлука визначає самоосвіту як специфічну діяльність, яка вільно здійснюється, забезпечує інформацією та знаннями інші види діяльності, як форму задоволення власних пізнавальних потреб, інтересів, що необхідна для вдосконалення освітнього потенціалу, професійного рівня та загальної культури, джерелом якої є протиріччя між необхідністю діяльності та відсутністю інформації про об'єкт чи предмет діяльності (Серих, 2019: 254).

Науково-педагогічний термін «самоосвіта педагога» – це провідна форма вдосконалення професійної компетентності, що полягає в засвоєнні, оновленні, поширенні й поглибленні знань, узагальненні досвіду шляхом цілеспрямованої, системної самоосвітньої роботи, спрямованої на саморозвиток та самовдосконалення особистості, задоволення власних інтересів і об'єктивних потреб освітнього закладу (Бусел, 2004: 678).

Саморозвиток – ознака професіонала високого класу. Не всіх учителів можна зарахувати до цієї категорії, і в нашому педагогічному колективі такі теж є. Однак можна спонукати вчителя зробити кілька кроків у своєму професійному розвитку. *Самоосвіта* – самостійний спосіб отримання знань у певній галузі науки, мистецтва, техніки, політичного життя, культури, ремесла (Серих, 2019: 256).

Самоосвіта вчителя початкової школи є основною формою підвищення професійних компетентностей, які складаються з удосконалення знань та узагальнення педагогічного досвіду шляхом цілеспрямованої самоосвітньої роботи.

З чого необхідно розпочинати роботу? Перш за все, вчитель має визначитися зі своїми інтересами. Саме вони мають стати фундаментом його розвитку. Звичайно, можна змусити людину робити те, що їй не подобається, але в самоосвіті це буде мов крапля води, що падає в розпеченій пустелі на пісок, вона встигне випаруватися, навіть не досягнувши мети. Інтерес задасть тонус усій самоосвітній діяльності.

Самоосвітня діяльність учителя не має зводитися до відновлення певних знань, які він здобув у ВНЗ, йдеться про ознайомлення з новітніми педагогічними та психологічними дослідженнями, пошук нових напрямів у методиці та організації освітнього процесу, розгляд на високому науковому рівні педагогічних проблем, що викликають утруднення в практичній роботі.

Основними завданнями самоосвітньої діяльності учителя початкової школи є вдосконалення

теоретичних знань, професійної компетентності вчителя, оволодіння новими формами, прийомами навчання й виховання, вивчення та впровадження в практику перспективного педагогічного досвіду, новітніх досягнень педагогіки та психології, нових педагогічних технологій, розвиток особистісних здібностей, професійних компетентностей.

Питання самоосвітньої діяльності є предметом вивчення педагогів-класиків (Я. Каменський, В. Сухомлинський, А. Дістервег), вітчизняних науковців (Я. Турбовський, В. Буряк, В. Козаков), зарубіжних вчених (І. Герде, Л. Рувінський, В. Оконь). Аналіз наукової літератури свідчить про нерозривність понять «професійна компетентність» та «самовдосконалення».

Н. В. Бухлова пропонує розглядати самоосвітню діяльність як сукупність кількох «само-»: *самооцінка* (вміння оцінювати свої можливості), *самооблік* (вміння вибирати своє місце в житті, суспільстві, усвідомити свої інтереси), *самоорганізація* (вміння знайти джерело пізнання, адекватні своїм можливостям форми самоосвіти, планувати, організувати робоче місце та діяльність), *самореалізація* (реалізація особистістю своїх можливостей), *самокритичність* (вміння критично оцінювати переваги та недоліки власної роботи), *самоконтроль* (здатність контролювати свою діяльність), *саморозвиток* (результати самоосвіти) (Берека, 2018: 176).

Науково-педагогічний термін «професійна самоосвіта учителя» – це свідомо діяльність з удосконалення своєї особистості як фахівця: адаптування індивідуальних неповторних якостей до вимог педагогічної діяльності, постійне підвищення професійної компетентності та неперервне вдосконалення якостей своєї особистості (Берека, 2018: 215). Самоосвіта є об'єктивною потребою, яка мотивується такими чинниками, як щоденна робота з інформацією, творча атмосфера, конкуренція, зміни в суспільстві, громадська суспільна думка.

Процес самоосвіти учителя молодшої школи містить такі мотивуючі аспекти: є продовженням логічного ланцюга професійної освіти (школа, ВНЗ, післядипломна освіта, аспірантура, онлайн-курси), а також наслідком «незадоволення» професійною освітою.

Основні етапи процесу самоосвіти.

Перший етап – інформаційно-аналітичний, другий етап – прийняття управлінського рішення, третій етап має на меті постановку цілей та прогнозування результатів, четвертий етап – планування діяльності адміністрації; п'ятий етап – організація діяльності вчителів; шостий етап – регулювання

і корегування проведеної роботи; сьомий етап – аналіз результатів керівництва процесом самоосвіти (Берека, 2018: 235).

Варто наголосити на основних напрямках самоосвіти учителя початкової школи: *професійний* (предмет, який викладається вчителем, знаходиться в постійному русі. З'являються нові навчальні предмети, наприклад: етика, економіка, художня культура, технології та ін. Їх потрібно вивчати, поглиблювати свої знання, виробляти методику викладання цих предметів. Результати самоосвіти можуть бути досить значними); *психолого-педагогічний* (цей напрям самоосвіти націлений на вдосконалення взаємодії між учителем і учнем, учителем і батьками, тобто вдосконалення комунікативної компетентності вчителя); *методичний* (педагогічна наука не стоїть на одному місці, постійні зміни в обґрунтуванні методик, технологій, методів і прийомів навчання потребують уваги тих, хто їх використовує. Методична служба школи намагається спрямовувати самоосвіту в цьому напрямі. Наприклад, практикуємо проведення нетрадиційних педрад, на яких презентуємо нові форми і методи роботи, кращий досвід роботи вчителів школи, застосування ІКТ на уроках та в позакласній роботі. Виготовлення брошур, наочних та дидактичних матеріалів); *інформаційно-комп'ютерний* (з упровадженням у повсякденне життя ІКТ учитель має сам оволодіти навичками роботи на комп'ютері й елементарними навичками використання комп'ютера в освітньому процесі. Педагоги, які володіють комп'ютером, є конкурентоспроможними, більше володіють ситуацією, яка відповідає сучасним потребам учнів та вимогам сучасного суспільства); *гуманітарний* (у цьому напрямі вдосконалюються естетичні, історичні, правові знання учителів); *особистісний* (стосується охорони здоров'я, інтересів, хобі учителів тощо) (Берека, 2018: 236).

Необхідно звернути увагу на можливий список наукових джерел самоосвіти. Це – фахова періодична преса, ресурси Інтернету, участь у роботі методичних об'єднань, семінарів, конференцій, відвідування комп'ютерного класу школи, вивчення окремих навчальних програм, телебачення, участь у конкурсах тощо.

Мотиви, які спонукають до самоосвіти учителя:

– зміни, що відбуваються в житті суспільства. Ці зміни насамперед стосуються учнів, формують їхній світогляд, і не хотілось б, щоб образ учителя формувався в них як образ «несучасної людини»;

– конкуренція, можливість бути потрібною на роботі. Не секрет, що більшість батьків, при-

водячи дитину до школи, просяться в клас до конкретного учителя початкової школи, предметника або класного керівника;

– громадська думка, бо учителю не має бути байдуже, вважають його «хорошим» або «поганим». Поганим вчителем бути прикро;

– матеріальне стимулювання. Без постійного засвоєння нових знань не домогтися підвищення категорії, збільшення навантаження у школі;

– інтерес, адже вчитися просто цікаво. Як людина, яка щодня вчить, не буде постійно вчитися? Чи вправі вона тоді викладати?

Самоосвіта учителя початкової школи здійснюється індивідуально або колективно. Суто індивідуально її може виконувати високорозвинена особистість, діяльність якої продуктивна та креативна. Шляхом досконалої організації самоосвітньої діяльності постійно вдосконалюється професійна майстерність вчителя і, як наслідок, формується авторитет педагога серед учнів, батьків, колег. Творчо працюючий педагог сам створює свій особистий імідж.

Види діяльності в процесі самоосвіти, які сприяють професійному зростанню вчителя: систематичне читання методичної, педагогічної, предметної літератури і звернення до авторитетних джерел (на паперових, електронних носіях); огляд в Інтернеті інформації з методики викладання предметів, педагогіки, психології, педагогічних технологій; розв'язування олімпіадних завдань, тестів, питань ЗНО, кросвордів та інших завдань підвищеної складності або нестандартної форми; відвідування семінарів, тренінгів, конференцій, уроків колег; систематичне проходження курсів підвищення кваліфікації; вивчення інформаційно-комп'ютерних технологій; спілкування з колегами в школі, районі, області та в Інтернеті; використання порад фахівців заради підвищення власних знань чи майстерності; дослідницька діяльність після досягнення певного рівню освіти, експерименти, моделювання, праця помічником під керівництвом освіченого фахівця; введення здорового способу життя (Ваколя, 2018: 49).

Давня народна мудрість говорить: «Хто стоїть на місці, той відстає». А хто не хоче відставати, змушений рухатися вперед і не зупинятися, досягнувши вершини, а підійматися вище та вище. У цьому й полягає основна місія сучасного учителя початкової школи (Ваколя, 2018: 50).

Висновки. У висновку зазначаю, що чим більше інформації, методів та інструментів у своїй роботі використовує учитель, тим більшим є ефект від його роботи. Показники ефективності педагогічної самоосвіти – це, перш за все, якість

організованого учителем освітнього процесу та професійно-кваліфікаційний ріст педагога.

В. Сухомлинський говорив: «Далеко не кожен стане вченим, письменником, артистом, далеко не кожному судилося винайти порох або велосипед, але майстром своєї справи має стати кожен» (Ваколя, 2018: 50).

Самоосвіта є важливою складовою частиною підвищення професійних компетентностей

учителя початкової школи. Важливим аспектом є усвідомлення педагогом необхідності саморозвитку. Тільки так учитель досягає не тільки власної мети, а й розвиває своїх вихованців.

Перспективою подальшого наукового дослідження є самоосвіта учителя початкової школи в умовах сучасного освітнього середовища в концепції впровадження Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берека В. Є., Галас А. В. Професійна компетентність вчителя початкових класів : навч. метод. посіб. для вчителів. Харків : вид-во Ранок, 2018. 496 с.
2. Ваколя Т. І. До проблеми професійної компетенції вчителя початкової школи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Педагогіка, соціальна робота.* 2018. Вип. 34. С. 48–51.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
4. Довга Т. М. Імідж – портрет учителя початкової школи: візуалізація професійних вимог та соціальних очікувань. *Рідна школа.* 2017. Вип. 3/4. С. 20–25.
5. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Квадріціус Л. В. Професійна самоосвіта вчителя. *Управління школою.* 2006. Вип. 13. С. 35–38.
7. Серих Л. В. Самоосвіта як невідмінна умова підвищення особистісно-професійної компетентності вчителя початкової ланки. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика* : збірник матеріалів III Всеукр. наук.-метод. практ. конф., 20 лют. 2019 р. Суми : НІКО, 2019. С. 43–45.

REFERENCES

1. Bereka V. YE., Halas A. V. Profesiynna kompetentnist' vchytelya pochatkovykh klasiv: [Professional competence of primary school teachers]:teaching manual for teachers, 2018, p. 496 [in Ukrainian].
2. Vakolya T. I. Do problemy profesiynoyi kompetentsiyi vchytelya pochatkovoyi shkoly. [To the problem of professional competence of primary school teachers]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy, social work, 2018, Nr 34, pp. 48–51[in Ukrainian].
3. Velykyu tлумачnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian languag/for order. V. T. Stork], 2001, p. 1440 [in Ukrainian].
4. Dovha T. M. Imidzh – portret uchytelya pochatkovoyi shkoly: vizualizatsiya profesiynykh vymoh ta sotsial'nykh ochikuvan'. [Image-a portrait of a primary school teacher: visualization of professional requirements and social expectations], 2017, Nr 3/4, pp. 20–25 [in Ukrainian].
5. Entsyklopediya osvity [Encyclopedia of Education for order. VG Flint.], 2008, p. 1040 [in Ukrainian].
6. Kvadristsius L. V. Profesiyna samoosvita vchytelya. [Professional self-education of a teacher], 2006, Nr 13, pp. 35–38 [in Ukrainian].
7. Syerykh L. V. Samoosvita yak neodminna umova pidvyshchennya osobystisno-profesiynoyi kompetentnosti vchytelya pochatkovoyi lanky. Osobystisno — profesiyna kompetentnist' pedahoha: teoriya i praktyka. [Self-education as a prerequisite for improving the personal and professional competence of primary school teachers. Personally-professional competence of the teacher: theory and practice]: zb. materials III All-Ukrainian. scientific method practice, 2019, p. 380 [in Ukrainian].